

SATVERSMES TIESAS LOMA KONSTITUCIONĀLO PRINCIPU AIZSARDZĪBĀ UN PIEMĒROŠANĀ

Prof. Ph.D. **Ineta Ziemele**, Latvijas Republikas Satversmes tiesas priekšsēdētāja

Sākšu ar apgalvojumu, ka vispārējie tiesību principi ir tiesību avots ikvienā demokrātiskā tiesību sistēmā. Arī Satversmes tiesa atzīst vispārējos tiesību principus kā tiesību avotu.

Foto: Boriss Koļesņikovs

Satversme ietver tās pamatvērtības, kurās balstās Latvijas konstitucionālā un starptautiskā identitāte. Nav tiesisku ceļu, kuros šo identitāti mainīt. Tāpēc starptautiskās un ES tiesības tiek piemērotas saskaņā ar Satversmes kodolu un ciktāl tās nenonāk pretrunā ar to.

Latvijā tiesību teorija un prakse pēc neatkarības atgūšanas attīstījusies pakāpeniski. Piemēram, deviņdesmitajos gados uzskatīja, ka “vispārējie tiesību principi, kuri izskaidro, padziļina un papildina rakstītās konstitūcijas tekstu, var tikt apzīmēti kā konstitucionālo tiesību principi. Itin bieži konstitucionālo tiesību principi atrodami konstitūcijas tekstā, konkrētā pantā, taču tie arī var atklāties visā konstitūcijas tekstā un rakstītās konstitūcijas sistēmiskajā struktūrā”.¹ Kopš tā laika zinātniskās

Raksta pamatā – Satversmes tiesas priekšsēdētājas Inetas Ziemeles priekšlasījums Eiropas Konstitucionālo tiesu konferences XVII kongresā Batumi, Gruzijā, 2017. gada 29. jūnijā. Tulkojums no angļu valodas.

diskusijas ir attīstījušās un līdz ar tām – arī prakse, tostarp arī tiesu prakse. Šobrīd Latvijā par vadošo tiek atzīta teorija, kas pamato, ka vispārējie tiesību principi izriet no pamatnormas (*Grundnorm*) un nosaka, cita starpā, Satversmes 1. panta saturu, kas noteic, ka Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika.² Satversmes tiesas prakse parāda, ka vispārējie tiesību principi var ietekmēt visu konstitucionālo normu tvērumu un saturu.

Savā priekšlasījumā pievērsīšos Satversmes tiesas metodei, piemērojot vispārējos tiesību principus. Taču, pirms pievērsos piemēriem, atgādināšu par dažām Latvijas konstitucionālās tiesības raksturojošām iezīmēm.

1922. gada Satversme Eiropas senāko konstitūciju vidū

Latvijas Republikas Satversmi pieņēma 1922. gada 15. februārī pēc vairākiem Satversmes sapulces darba gadiem. Tā izriet no pamatnormas, kas noteic, ka Latvijas tauta ir savā zemē nodibinājusi neatkarīgu, demokrātisku, nacionālu valsti. Pamatnorma ir atspoguļota 1918. gada 18. novembra Latvijas valsts neatkarības proklamēšanas aktā. Turpmākie pagaidu konstitucionālie dokumenti pieņemti un tiesību sistēma veidota uz šīs pamatnormas pamata.³ Kopš 1922. gada Satversme ir spēkā Latvijas teritorijā. Tā izriet no pamatnormas. Šo normu iespējams mainīt tikai revolūcijas vai sacelšanās ceļā, bet ne caur Satversmes grozījumiem.⁴

Satversmes tiesa ir norādījusi, ka “būtībā Satversme ir īss, lakonisks, tomēr sarežģīts dokuments”.⁵ Tas bija apzināts Latvijas Satversmes sapulces lēmums. Kopš tā laika esam sapratuši, ka konstitucionālo normu lakonisms un atvērtā struktūra pieļauj mūsdienu apstākļiem atbilstošu interpretāciju. Šī Satversmes iezīme izrādījās ļoti noderīga pēc daudziem gadu desmitiem. Prettiesiskās padomju okupācijas laikā Latvijā Satversme bija spēkā, jo to nekad neviens nebija atcēlis pienācīgā konstitucionālā procesā, bet tā netika piemērota. Padomju Savienības veiktā Baltijas valstu aneksija saglabājās kā apstrīdēta situācija starptautiskajās tiesībās līdz deviņdesmitajiem gadiem, kad visas trīs Baltijas valstis pasludināja neatkarību no Padomju Savienības. 1990. gada Neatkarības deklarācijā⁶ daļēji brīvās vēlēšanās ievēlētais likumdošanas orgāns – Augstākā padome – paziņoja,

ka Satversme ir spēkā, bet tās darbība ir jāaptur, izņemot tos pantus, kurus iespējams grozīt tikai tautas nobalsošanas ceļā. Citiem vārdiem sakot, izejas punkts bija skaidrs – tajā brīdī Latvijā bija no pamatnormas izrietoša konstitūcija. Bet bija jānoskaidro, vai konstitūciju iespējams pielāgot jaunajiem apstākļiem. Pēc Satversmes un situācijas analīzes un sekojošajām brīvajām vēlēšanām 1993. gadā Satversmes darbību atjaunoja pilnā apjomā.⁷

1922. gada Satversme ir piemērs liberālās demokrātijas vērtībās balstītai konstitūcijai. Jāatgādina, ka Latvija bija viena no pirmajām valstīm Eiropā, kura noteica vispārējas vēlēšanu tiesības, ko paredzēja jau Latvijas pirmā pagaidu konstitūcija – 1918. gada Politiskā platforma. Veidojot Latvijas valsti divdesmito gadu sākumā, ļoti svarīgs bija vienlīdzīgu tiesību princips.⁸

Atjaunojot neatkarību, izvirzījās jautājums par to, kādas ir pagaidu un vēlāk – pilnībā atjaunoto – valsts iestāžu rīcības brīvības robežas Latvijā. Satversmes tiesa jau agrīni sniedza atbildi uz šo jautājumu, paskaidrojot, ka valsts rīcības robežas pēc neatkarības atjaunošanas nosaka ne tikai pamattiesības, bet arī vispārējie tiesību principi, tostarp taisnīguma princips. "Atjaunojot neatkarīgās Latvijas tiesību sistēmu, likumdevējam, ievērojot tiesiskas valsts principus, bija pienākums veikt pasākumus, lai iespēju robežās izlīdzinātu arī iepriekšējā režīma nodarītos zaudējumus un atjaunotu taisnīgumu."⁹ Protams, Satversmes tiesa savā agrīnajā praksē norādīja uz tādiem vispārējiem tiesību principiem kā taisnīguma un tiesiskuma princips kā svarīgiem sasniedzamiem mērķiem.

Pēc neatkarības atjaunošanas un agrīnajos padomju tiesību sistēmas pārveides par demokrātisku tiesību sistēmu posmos Latvijai bija jāapgūst daudzi jauni tiesību jēdzieni, tostarp vispārējie tiesību principi, kā arī jānodrošina to efektīva piemērošana. Satversmes tiesa, pildot savas funkcijas, paātrināja Latvijas tiesību sistēmas transformāciju no padomju tiesībām, kuras atzina dažus padomju ideoloģijā balstītus vispārējus principus, nevis pamatnormu un tiesiskuma principu. Aizvien ir vērts paturēt prātā to, ka Latvija, atšķirībā no Centrāleiropas valstīm, savā pārejā no totalitārā režīma uz demokrātiju saskārās ar dubultuzdevumu, proti, ar valsts neatkarības un demokrātiskas, plurālistiskas valsts iekārtas atjaunošanu. Turklāt Latviju īpaši smagi bija skārusi PSRS kolonizācijas politika.

Šobrīd Latvijas tiesību zinātni, kas gan vēl nav tik apjomīga, kā arī praksi raksturo tas, ka tiek atzīti dažādi tiesību avoti, kas ietver vispārējos tiesību principus, tiesu praksi, tiesnešu tiesības, kā arī tas, ka vispārējie tiesību principi tiek piemēroti tāpat kā tiesību normas.

Satversmes tiesa un vispārējie tiesību principi

Satversmes tiesa savā praksē ir atzinusi vispārējos tiesību principus kā tiesību avotu, izmantojot Satversmes 1. pantu un atzīmējot, ka no pamatnormas

izriet vairāki tiesiskas valsts principi, kas ietilpst Satversmes 1. panta tvērumā, kas noteic, ka Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika.

Šobrīd Latvijā ir pieņemts, ka konstitūciju veido ne tikai rakstūtais teksts, proti, pozitīvās tiesību normas, bet arī vispārējie tiesību principi. Praksē Satversmi var izprast tikai kopsakarā ar vispārējiem tiesību principiem. Satversmes tiesa savā praksē ir pakāpeniski integrējusi vispārējo tiesību principu saturu Satversmes normās, tādējādi nodrošinot vispārējo tiesību principu un Satversmes rakstīto normu harmonizāciju. Paraugoties Satversmes tiesas praksē, pamanāms, ka jau tās agrīnajā praksē pieteikuma iesniedzēji atsaucās uz tādiem tiesību principiem kā tiesiskās drošības, tiesiskās palāvības, taisnīguma, kā arī tiesiskuma princips.¹⁰ Pamazām gan pieteikuma iesniedzēji, gan tiesa sāka atsaukties arī uz citiem principiem, piemēram, labas pārvaldības principu, taču kādu laiku nebija skaidrs, vai tiesa ir gatava sprieduma nolēmuma daļā atsaukties uz principiem tieši vai tikai kā daļu no Satversmes panta. Vairākās lietās līdz 2009. gadam tiesa pasludināja tiesību normas par atbilstošām vai neatbilstošām Satversmes 1. pantam, kaut arī lieta nebija ierosināta, pamatojoties uz šo pantu. Šķiet, ka tiesa bija izvēlējusies balstīt savu lēmumu 1. pantā, jo savā spriedumā bija izvērtējusi dažus vispārējos tiesību principus un tad izlēmusi, ka 1. pants šajā kontekstā ir vispiemērotākais no rakstītajām normām, lai nonāktu pie lēmuma.¹¹

Visbeidzot, lietā Nr. 2009-43-01 tiesa nolēma ieviest skaidrāku un paredzamāku pieeju vispārējiem tiesību principiem. Tiesa, pirmkārt, noteica, ka vispārējie tiesību principi ietilpst 1. pantā, kas noformulē Latvijas konstitucionālās vērtības. Otrkārt, tiesa nolēma, ka tā vērtēs tiesību normu atbilstību vispārējiem tiesību principiem. Tas norādīja, ka vispārējiem tiesību principiem ir augstāks juridiskais spēks nekā rakstītām tiesību normām, izņemot konstitucionālās norma. Tāpat arī tiesa norādīja, ka pastāv dažādi principi un to iedarbība var atšķirties atkarībā no problēmas būtības. Tiesa nolēma, ka vismaz kādu laiku 1. pants arī turpmāk būs visatbilstošākā tiesību norma, kuru tiesa piemēros, piemērojot vispārējos tiesību principus. Pēc šī posma tiesa ir izskatījusi vispārējos tiesību principus saistībā ar dažādiem Satversmes pantiem, itin bieži vien nosakot atbilstību vispārējiem tiesību principiem kā vienu no satversmības pārbaudes veidiem. Tāds ir gadījums, kad tiesa analizē atbilstību Satversmes 91. pantā ietvertajiem vienlīdzības un diskriminācijas aizlieguma principiem.¹²

Tāpat arī tiesa ir atkārtoti atgādinājusi likumdevējam, ka tas nedrīkst sašaurināt demokrātiskā, tiesiskā valstī funkcionējošos tiesību principus. Tiesa, pagaidām attiecībā uz tiesību normu hierarhiju Satversmes tiesa ir uzstājusi, ka Satversme ir tiesību akts ar augstāko juridisko spēku. Tā nav *expressis verbis* paziņojusi, ka vispārējie principi ir pārāki par rakstīto konstitūciju. Taču no tiesas pieejas, ka Satversme

lasāma caur vispārējo tiesību principu prizmu, kā arī no abu tiesību avotu harmonizācijas viedokļa raugoties, var pieņemt, ka tiesa apzinās vispārējo tiesību principu lomu un dabu tiesiskumā balstītā, demokrātiskā sistēmā. Satversmes tiesas izvēlētā metodoloģiskā pieeja ļauj secināt, ka būtībā vispārējie tiesību principi gan nosaka Satversmes rakstītos nosacījumus, gan arī ir hierarhiski pārāki par tiem. Vairākos nesenos spriedumos saskatāma tendence atzīt, ka vispārējie tiesību principi ir pārāki par Satversmi.¹³

Jāatzīst, ka Satversmes tiesa ir demokrātiskas valsts tā sauktā privilģētā iesaistītā puse, jo tai ir galavārds, atvasinot vispārējos tiesību principus, izsecinot tos no pamatnormas. Šajā ziņā ir svarīgi atzīt, ka tiesa ir pakļauta tautas kontrolei, jo tai caur saviem nolēmumiem ir jāuztur sava autoritāte un uzticamība tautas acīs.

Apkopojot – Satversmes tiesai ir šāda loma vispārējo tiesību principu piemērošanā: tiesa atvasina principus no pamatnormas un atklāj pārējiem Latvijas demokrātiskās iekārtas dalībniekiem to esamību, saturu un praktisko ietekmi. Tiesa šajā funkcijā iedvesmojas arī no citu Eiropas demokrātisko valstu un Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakses.

Attiecībā uz tiesas lomu principu aizsardzībā jāuzsver, ka tai ir izdevies turpināt tiesību piemērošanu, ņemot vērā vispārējos tiesību principus, arī Latvijas jaunākajā vēsturē smagākās ekonomiskās lejupslīdes laikā.

Latvijas tiesību sistēmai raksturīgo vispārējo tiesību principu piemēri

Valsts nepārtrauktības princips ir viens no Latvijai svarīgiem vispārējiem tiesību principiem. Tas raksturo Latvijas moderno konstitucionālo identitāti. Šis princips izriet no pamatnormas apstākļos, kad Latvijas tauta varēja atgūt savas valsts neatkarību pēc ilgas, prettiesiskas okupācijas. Tas ir savijies ar svarīgām starptautisko tiesību normām, kas sāka parādīties laikā starp diviem pasaules kariem. Šis princips nosaka gan Satversmes 2. panta, gan 4. maija Deklarācijas par neatkarības atjaunošanu saturu. Valsts nepārtrauktības princips arī pieprasa, lai visi Latvijas konstitucionālie orgāni un valsts pārvaldes institūcijas ievērotu šo principu, īstenojot to publisko varu un pilnvarojumu.¹⁴ Šis princips sniedz virzību Latvijas ārpolitikai un ir pamats dažādu starptautisko prasību formulēšanai, piemēram, par valsts īpašumu atgūšanu ārzemēs, par valūtas rezervēm ārvalstu bankās, kā arī citām. Latvija uzstāja, ka tā nav jauna valsts, bijušās PSRS pēctece. Tā turpina savas valsts tiesībsubjektību, kā arī saistītās tiesības un pienākumus.

Šis princips parādījies vairākās Satversmes tiesas skatītās lietās. Tiesai vajadzēja noteikt gan šī principa tvērumu, gan tā praktiskās sekas. Varētu mēģināt sniegt lietu tipoloģiju, kurās valsts nepārtrauktības princips noteicis Satversmes piemērošanu. Pirmkārt, tās ir lietas

par identiskas Latvijas Republikas atjaunošanu pēc ilgas, prettiesiskas okupācijas. Citiem vārdiem sakot, šīs ir lietas, kurās tiesai vajadzēja izpētīt valsts tāpatības saturu un robežas pēc 1990. gada, pēc vairākus gadu desmitus ilgas pastāvēšanas tikai *de iure* un ļoti ierobežotas *de facto* valsts varas realizācijas. Otrkārt, tās ir lietas par pārmaiņām, kurām Latvija bijusi pakļauta nelikumīgās okupācijas laikā, un par to konstitucionalitāti.

Tā dēvētajā dubultpilsonības lietā Satversmes tiesa secināja, ka "valsts nepārtrauktības doktrīna ietver arī pilsonības nepārtrauktības principu. Ja valsts izvēlas balstīties uz savu nepārtrauktību, tad pilsonības regulējumam jāatbilst šim principam".¹⁵

Pilsonības nepārtrauktības doktrīna paredz valsts pienākumu, cik vien tas iespējams, atjaunot pilsoņiem pienākošās tiesības tiem, kuri bijuši pilsoņi pirms valsts prettiesiskās okupācijas. Tomēr tiesa izlēma, ka pat nepārtrauktības principa kontekstā valstij nav pienākuma reģistrēt kā pilsoņus visas personas, kuras bijušas šīs valsts pilsoņi pirms neatkarības zaudēšanas, kā arī viņu pēcnācējus. Tiesa uzstāja, ka attiecīgajām personām ir jāpauž interese par savas pilsonības atjaunošanu. Citiem vārdiem sakot, tiesa apstiprināja pilsonības prezumpciju, taču uzskatīja, ka bezdarbības gadījumā šī prezumpcija ir apgājama.

Cita vadoša lieta ir lieta par robežas noteikšanu starp Latviju un Krievijas Federāciju, kurā tiesai lūdza izvērtēt Latvijas un Krievijas Federācijas robežlīguma projekta konstitucionalitāti. Tiesa detalizēti atsaucās uz valsts nepārtrauktības jēdzienu situācijā, kurā, pārkāpjot starptautiskās tiesības, valstij atņēma neatkarību. Attiecībā uz Baltijas valstīm tiesa norādīja, ka daudzas citas valstis neatzina Igaunijas, Latvijas un Lietuvas piespiedu kļūšanu par daļu no PSRS. Tas nozīmē, ka nelikumīgi apspiestā valsts turpināja pastāvēt *de iure* un tādējādi arī pastāvēja tiesiska iespēja atjaunot valsts varu *de facto* atbilstoši starptautisko tiesību normām. Tiesa konstatēja, ka tad, ja šādos apstākļos valsts vara tiek atjaunota *de facto*, tad tā neveido jaunu valsti, bet tupina *de facto* pārtraukto valstiskumu. Šī ir starptautisko tiesību valsts nepārtrauktības doktrīnas būtība tajos gadījumos, kuros tiek piemērota norma par spēka piemērošanas vai spēka draudu aizliegumu.¹⁶ Tomēr šajā lietā tiesa izlēma, ka Satversmes 3. pants, kurš nosaka valsts robežas, nosaka teritorijas kodolu, kuru nedrīkst zaudēt, lai saglabātu valsts identitāti. Teritorija, par kuru bija domstarpības ar Krieviju, pēc tiesas domām, atradās nevis ar 3. pantu aptvertajā valsts teritorijas kodolā, bet gan uz 3. panta tvēruma robežas un tās varēja mainīt, proti, slēgt līgumu ar Krievijas Federāciju. Tiesa uzskatīja, ka tad, ja valsts izlemtu atteikties no šīs teritorijas, tas nepārkāptu Satversmes 3. panta kodolu.¹⁷

Tiesa izlēma, ka, ņemot vērā valsts nepārtrauktības principu, valstij nav jāatjauno tās neatkarība tieši tajā teritorijā ar tieši tiem pašiem pilsoņiem un to pašu konstitucionālo iekārtu, kāda tā bijusi pirms valsts neatkarības nelikumīgas pārtraukšanas. Ir

jāpieņem, ka laika gaitā būs mainījies valsts iedzīvotāju kopums un tāpat arī var mainīties teritorija un konstitucionālā iekārta. Nepārtrauktības doktrīna pieņem to, ka šādas pārmaiņas var notikt. Taču šādos neatkarības atjaunošanas apstākļos valstij ir jārikojas saskaņā ar nepārtrauktības doktrīnu un pārmaiņas jāpieņem nevis atbilstoši *tabula rasa* principam, bet pamatojoties uz iepriekšējo konstitucionālo regulējumu. Te jāpaskaidro, ka tiesa vairāk ir vadījies pēc starptautisko tiesību valsts nepārtrauktības teorijas, kas pieņem, ka var mainīties teritorija, tauta un pat valdība, taču tas ne obligāti ietekmē valsti kā to pašu juridisko personu starptautiskajās tiesībās.¹⁸ Konstitucionālo tiesību izpratnē ir svarīgi piebilst, ka ir jā saglabā konstitucionālā identitāte, lai apgalvotu, ka šī ir tā pati valsts.¹⁹ Konstitucionālā identitāte ir stingrāka pārbaude un var pieprasīt to pašu robežu vai pilsonības principu atjaunošanu. Pagaidām tiesa vēl nav pilnībā izskatījusi mijiedarbības apjomu valsts nepārtrauktības principa kā pamatnormas daļas un konstitucionālās identitātes būtisko elementu, proti, kodola tvēruma starpā. Tā ir atzinusi divus principus, proti, valsts nepārtrauktību un konstitucionālās identitātes kodolu, taču bijusi piesardzīga attiecībā uz stingrākas konstitucionalitātes pārbaudes izmantošanu.

Tiesa identificēja konstitucionālās identitātes kodola principu tā dēvētajā Lisabonas līguma lietā. Līdz ar Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā (turpmāk – ES) līguma ratificēšanu ES tiesības kļuvas par neatņemamu Latvijas tiesību daļu. Tādējādi, lai novērstu iespējamās pretrunas starp Latvijas un ES tiesībām, ir jāņem vērā ES tiesību akti, kā arī Eiropas Savienības Tiesas praksē nostiprinātā to interpretācija. Vienlaikus Satversmes tiesa arī atzīmēja, ka ES tiesību akti ir jāņem vērā, gan piemērojot un interpretējot nacionālos tiesību aktus, gan novēršot iespējamās pretrunas starp Latvijas un ES tiesībām, ciktāl tas neskar Satversmes pamatprincipus. Satversmes tiesa atzīmēja, ka dalībvalstīm ir pienākums nodrošināt precīzu ES direktīvās noteikto prasību transponēšanu, proti, ieviest visas no direktīvas izrietošās dalībvalstu saistības nacionālajā tiesību sistēmā, izdarīt to skaidri un precīzi, lai personas spētu saprast savas tiesības un pienākumus.

Latvijas transponēto ES direktīvu prasības tiek ņemtas vērā, arī izskatot nacionālo tiesību normu saturu. Lisabonas līguma lietā tiesa definēja konstitucionālās pamatvērtības, kuras nedrīkst skart integrēšanās ES. Tiesa noteica: “Tādējādi kompetenču nodošana nevar sniegties tiktāl, ka tā pārkāptu uz likuma varu un pamattiesībām balstītas neatkarīgas, suverēnas un demokrātiskas republikas pamatus. Tāpat tā nevar ietekmēt pilsoņu tiesības lemt par demokrātiskai valstij būtiskiem jautājumiem.”²⁰ Pagaidām šī ir visai plaša konstitūcijas kodola definīcija. Visticamāk, tiesa sastapsies ar lietām, kurās tai vajadzēs tā aprises atvasināt precīzāk.

Kā otra tipa lietas var minēt – vecuma pensiju aprēķināšanu pilsoņiem un nepilsoņiem, ja abi strādājuši ārpus Latvijas teritorijas un veikuši iemaksas citas padomju republikas, ne Latvijas budžetā.²¹ Tāpat jāmin vēl divas nesenas lietas. Viena attiecas uz pensionētajām padomju armijas militārpersonām, kuras vēlējas saņemt gan Krievijas pensiju militārpersonām, gan Latvijas vecuma pensiju, kā arī par padomju normatīvo aktu izmantošanu, nosakot priekšlaikus pensionēšanos vecākiem, kuri rūpējušies par saviem bērniem ar invaliditāti laikā, kad padomju likumi atzina invaliditāti ļoti ierobežotā apjomā.²² Tiesa noteica, ka valsts nepārtrauktības princips nozīmē to, ka Latvija nav bijušās PSRS tiesību un pienākumu pārņēmēja un ka Latvijai nav jāuzņemas citas valsts saistības nodrošināt vecuma pensiju nepilsoņiem par to periodu, kurā viņi strādājuši un devuši savu ieguldījumu ārpus Latvijas.²³ Tiesa konstatēja, ka Satversme neatzīst tiesības saņemt divas pensijas no divām dažādām valstīm kā ietilpstošas tiesību uz sociālo palīdzību tvērumā. Visbeidzot, tiesa noteica, ka pat tajos gadījumos, kad ir jāpiemēro padomju normatīvā regulējuma tvērums, tas ir jāpiemēro atbilstoši starptautiskajām cilvēktiesībām, ievērojot to attīstību laikā, un bez jebkādas diskriminācijas. Te tiesas pieeja sasauca ar Starptautiskās tiesas skatījumu, kas ietverts tās konsultatīvajā viedoklī tā dēvētajā Namībijas lietā.²⁴

Katrā ziņā šīs ir sarežģītas lietas, jo, no vienas puses, Latvija nepārmantoja atbildību par izmaiņām tās teritorijā padomju okupācijas laikā, bet, no otras puses, tā ir paziņojusi, ka valsts nepārtrauktības princips ir jāpiemēro saskaņā ar cilvēktiesību ievērošanas principu. Kāds cits princips, kas ir gan ļoti svarīgs, gan raksturo mūsdienu Latvijas tiesību sistēmu, ir juridiski saistošo starptautisko tiesību tiešās iedarbības un piemērošanas Latvijas tiesību sistēmā princips.²⁵ Saskaņā ar monisma principu Latvijai saistošās starptautisko tiesību normas tiek tieši piemērotas Latvijā. Tiesiskajā hierarhijā starptautiskās normas būs pārākas par hierarhiski vienādām nacionālajām tiesību normām. Atkarībā no starptautisko tiesību normu satura un tām attiecinātās leģitimitātes šīm normām var būt dažāda vieta nacionālajā tiesiskajā hierarhijā.²⁶ Tā kā ES tiesību normas var būt tieši piemērojamas un var būt prioritāras saskaņā ar ES tiesību dabu, tad attiecībā uz tām hierarhijas jautājums nav būtisks.²⁷ Tieši tāpēc interesants kļūst jautājums par attiecībām starp rakstīto konstitūciju un starptautiskajām un ES tiesībām. Satversmes tiesa ir sniegusi detalizētu starptautisko līgumu vērtējumu, it īpaši divās iepriekš minētajās sarežģītajās lietās – Latvijas-Krievijas robežlīguma lietā un Lisabonas līguma lietā.

Savā 2000. gada 30. augusta spriedumā tā dēvētajā VDK lietā Satversmes tiesa definēja savu pieeju Satversmes interpretācijai – darīt to saskaņā ar starptautisko cilvēktiesību normām un izmantojot

Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksi. Tiesa nosprieda, ka Satversmes 89. pants atklāj, ka likumdevēja mērķis nav bijis pretnostatīt Satversmē iekļautās cilvēktiesību normas starptautisko cilvēktiesību normām, bet gluži pretēji – panākt to harmoniju. Starptautiskās tiesības un to piemērošanas prakse var kalpot kā Satversmē ietvertu tiesību normu un principu satura noskaidrošanas līdzeklis. Satversmes tiesa ir norādījusi, ka tajos gadījumos, kad rodas šaubas par Satversmē ietvertu cilvēktiesību normu saturu, tās, cik vien iespējams, jāinterpretē saskaņā ar to interpretāciju, kas tiek izmantota, piemērojot starptautiskās cilvēktiesības. Šis pienākums izriet gan no Satversmes 89. panta, gan no Satversmes atvērtības principa. Satversmes tiesa ir uzsvērusi, ka valsts nedrīkst pretnostatīt savas nacionālās tiesības un savas starptautiskās saistības (tiesības).

Nemot vērā iepriekš sacīto, Satversmes tiesas prakse, kā arī Latvijas tiesību zinātne atzīst, ka Satversme ietver tās pamatvērtības, kurās balstās Latvijas konstitucionālā un starptautiskā identitāte.²⁸ Nav tiesisku ceļu, kuros šo identitāti mainīt. Tāpēc starptautiskās un ES tiesības tiek piemērotas saskaņā ar Satversmes kodolu un ciktāl tās nenonāk pretrunā ar to.

Esam redzējuši, ka Latvijas Republikas konstitucionālo identitāti raksturo divi principi – valsts nepārtrauktības princips, kā arī starptautisko tiesību tiesas piemērošanas princips, taču šie principi savā būtībā ir atšķirīgi. Valsts nepārtrauktība raksturo kādu pamatnormas aspektu, proti, ka Latvija ir neatkarīga valsts, kas nekad nav beigusi pastāvēt. Starptautisko tiesību tiesas piemērošanas princips

raksturo no šīs pamatnormas izrietošo Latvijas tiesību sistēmu. Tā ir Eiropas un starptautiskajai labākajai praksei ļoti atvērta tiesību sistēma. Vienlaikus pēdējam principam ir zināmas robežas, jo atvērtība nedrīkst graut Latvijas konstitucionālās identitātes kodolu. Šādas konstitucionālo kodolu veidojošas vērtības piemērs būs latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda. Tādējādi parādās zināma principu hierarhija. Tie vispārējie tiesību principi, kuros atspoguļojas Latvijas konstitucionālā kodola vērtības, būs pārāki par citiem vispārējiem tiesību principiem.

Noslēguma piezīmes

Latvijas pieredze ir īpaši informējoša attiecībā uz to, kā gan Satversmes tiesa, gan zinātnieki un vispārējās jurisdikcijas tiesas apguva vispārējos tiesību principus, to saturu un piemērošanu praksē. Latvijas piemērs atklāj arī to, ka pamatnorma ir specifiska katrai tās veidotajai tiesību sistēmai konkrētā vēsturiskā kontekstā un ka vispārējie tiesību principi arī ietver sevī konstitucionālas īpatnības. Visbeidzot, nenoliedzami ir tas, ka, nākot no normatīvisma tradīcijas, ir grūti izvairīties no vēlmes ietvert vispārējos tiesību principus pozitīvos jeb rakstītās tiesību normās. Latvija, nepārprotami, ir izgājusi arī cauri šim attīstības posmam gan Satversmes tiesas praksē, gan likumdevēja praksē, kurš laiku pa laikam definē vispārējos tiesību principus kādā likumdošanas aktā. Vienlaikus var droši apgalvot, ka šobrīd Latvijas tiesiskajā praksē vispārējie tiesību principi tiek piemēroti tieši, pat ja tie nav ietverti rakstītās tiesību normās. ■

¹ Jelāgins J. Latvijas rakstītā konstitūcija. Latvijas Vēstnesis, 14.04.1997, Nr. 119.

² Satversmes tiesas 2016. gada 21. oktobra lēmums lietā Nr. 2016-03-01, 10. punkts, un Satversmes tiesas 2002. gada 21. janvāra spriedums lietā Nr. 2001-09-01.

³ Balodis R., Lazdiņš J. Satversmes vēsturiskā attīstība. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Rīga, 2014, 52. lpp. (par 1920. gada pirmo un otro pagaidu konstitucionālo dokumentu).

⁴ Rezevska D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. 2. izd., Rīga, 2015, 42. lpp. (atsauce uz Kelsena pamatnormas definīciju).

⁵ Satversmes tiesas 2005. gada 16. decembra spriedums lietā Nr. 2005-12-0103, 17. punkts.

⁶ Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu: LPSR Augstākās padomes deklarācija. Ziņotājs, 17.05.1990., Nr. 20.

⁷ Ziemeļe I. State Continuity and Nationality: The Baltic States and Russia. Past, Present and Future as Defined by International Law. Martinus Nijhoff Publishers, 2005, p. 32 et seq.

⁸ Muiznieks N. Cilvēktiesību vēsturiskā attīstība Latvijā no 1918. līdz 2000. gadam. Grām.: Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Izglītības soli. I. Ziemeles redakcija, Rīga, 2000.

⁹ Satversmes tiesas 2003. gada 25. marta spriedums lietā Nr. 2002-12-01, secinājumu daļas 1. punkts.

¹⁰ Satversmes tiesas 2004. gada 26. marta spriedums lietā Nr. 2003-22-01.

¹¹ Piem., Satversmes tiesas 2007. gada 4. janvāra spriedums lietā Nr. 2006-13-0103.

¹² Piem., Satversmes tiesas 2017. gada 15. jūnija spriedums lietā Nr. 2016-11-01.

¹³ Satversmes tiesas 2017. gada 15. jūnija spriedums lietā Nr. 2016-11-01.

¹⁴ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta lieta Nr. A42455205 2009. gada 25. augustā.

¹⁵ Šajā lietā 1994. gadā pieņemta Pilsonības likuma norma paredzēja, ka Latvijas pilsoņi un viņu pēcteči, kuri laika posmā no 1940. gada 17. jūnija līdz 1990. gada 4. maijam, glābjoties no PSRS un Vācijas okupācijas režimu terora, bija pametuši Latviju kā bēgļi vai tikuši deportēti un šo iemeslu dēļ nav spējuši atgriezties Latvijā un kuri šajā laika posmā bija naturalizējušies ārzemēs, saglabāja tiesības reģistrēties ledzīvotāju reģistrā kā Latvijas pilsoņi un pēc šādas reģistrēšanas viņi ieguva pilnībā visas pilsoņu tiesības un pienākumus, ja bija reģistrējušies līdz 1995. gada 1. jūlijam. Ja šīs personas reģistrējās pēc 1995. gada 1. jūlija, tad tām vajadzēja atteikties no jebkuras citas valsts pilsonības. Pieteikuma iesniedzējs – Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments – uzskatīja, ka dubultpilsonības aizliegumu varētu

pielīdzināt pilsonības atņemšanai. Sk. Satversmes tiesas spriedumu lietā Nr. 2009-94-01, 13.05.2010. Par principu, ka valsts nepārtrauktības situācijās pastāv arī pilsonības nepārtrauktības prezumpcija sk.: Ziemeļe I. Pilsonības nepārtrauktības princips valsts nepārtrauktības situācijā. Jurista Vārds, 03.05.2012., Nr. 14/15.

¹⁶ Ziemeļe I. Acceptance of a Claim for State Continuity: A Question of International Law and its Consequences. Juridiskā zinātne / Law, No. 9, 2016, pp. 39-47.

¹⁷ Spriedumu uzskatīja par ļoti pretrunīgu un to kritizēja. Sk. tiesneses Kristīnes Krūmas atsevišķās domas lietā Nr. 2007-10-0102, 29.11.2007.

¹⁸ Ziemeļe I. State Continuity and Nationality: The Baltic States and Russia. Past, Present and Future as Defined by International Law. Martinus Nijhoff Publishers, 2005, pp. 124-133.

¹⁹ Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli, 2012.

²⁰ Satversmes tiesas 2009. gada 7. aprīļa spriedums lietā Nr. 2008-35-01.

²¹ Satversmes tiesas 2011. gada 17. februāra spriedums lietā Nr. 2010-20-0106.

²² Satversmes tiesas 2017. gada 15. jūnija spriedums lietā Nr. 2016-11-01.

²³ Likuma "Par valsts pensijām" Pārejas noteikumu 1. punktā uzskaitīti darba un pielīdzinātie uzkrātie periodi PSRS teritorijā, kurus uzskata par ekvivalentiem apdrošināšanas periodiem un kuri tādējādi ietekmē vecuma pensijas aprēķinu. Salīdzinājumā ar Latvijas pilsoņiem nepilsoņiem šo periodu loks ir šaurāks, proti, apdrošināšanas periodam pielīdzina tikai studiju un politisko represiju periodus. Iesniedzēji atzīmēja, ka atšķirīgi nosacījumi attiecībā uz pilsoņu un nepilsoņu apdrošināšanas periodiem ir diskriminējoši. Sk. Satversmes tiesas spriedumu lietā Nr. 2010-20-0106, 17.02.2011.

²⁴ Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970), ICJ Reports 1971.

²⁵ Rezevska D., Ziemeļe I. 15. pants. Ārējo normatīvo aktu, vispārējo tiesību principu un starptautisko tiesību normu piemērošana. Grām.: Administratīvā procesa likuma komentāri. J. Briedes redakcijā, Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 223.-224. lpp.

²⁶ Turpat, 232.-233. lpp.

²⁷ Turpat, 236.-239. lpp.

²⁸ Satversmes tiesas 2009. gada 7. aprīļa spriedums lietā Nr. 2008-35-01, 14. punkts; sk.: Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli, 2012.